

A turizmus fenntarthatóságának értékelése

Vargáné Csobán Katalin

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum,
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar,
Agrárgazdaságtani és Közgazdaságtani Tanszék, Debrecen
csobank@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A turizmus, mint a világgazdaság egyik legjelentősebb ágazata, fontos szerepet játszik a fenntartható fejlődés céljainak elérésében. A fenntartható turizmusfejlődés alapvető feltétele a környezeti, társadalmi és gazdasági hatások menedzselése, a jól átgondolt tervezés, amely a részletes helyzetelemzésen alapul. Elsősorban a kormányzati szervek és a szakmai szervezetek feladata a változások mérése, az eredmények értékelése. Az értékelés kiindulópontja a fenntartható turizmus fogalmának meghatározása, széles körben használt eszközei pedig az indikátorok. A 90-es évek eleje óta több nemzetközi szervezet foglalkozik a fenntartható fejlődés, így a turizmusfejlődés mutatóinak kidolgozásával, valamint a kifejlesztett mutatókon alapuló értékelési modellek megalkotásával. Általánosan elfogadott és mindenhol alkalmazható mutatórendszer mindmáig nem született, mint ahogy univerzálisan használható értékelési módszer sem. Dolgozatomban a fenntartható turizmus néhány definíciójának áttekintését követően az adott célnak megfelelő mutató kiválasztásának lehetséges kritériumaira térek ki, majd bemutatok egy közelmúltban megjelent értékelési eljárást, amely a nemzetközi szakértők által lefektetett Bellagio Alapelveken nyugszik, és alkalmazhatósága a gyakorlatban is kipróbálható.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, turizmus, értékelés, indikátor

SUMMARY

Tourism as one of the most significant sectors of the world economy plays an important role in achieving the goals of sustainable development. The fundamental conditions of sustainable development are the proper management of the environmental, social and economic impacts, as well as the well-established planning based on a detailed analysis. Measuring the changes and evaluating the results are tasks carried out by governmental and professional organizations. The first step of the assessment is defining the concept of sustainable tourism. Indicators are the most widely used set of tools for the assessment. Several international organizations have focused on elaborating the most suitable indicators for sustainable tourism development and formulating assessment models based on indicators since the beginning of the 1990s. Neither a generally accepted set of indicators nor a universally applicable assessment method has been put together until now. In the present study a few definitions of sustainable tourism are reviewed, criteria for indicator selection are listed, followed by the presentation of a sustainable tourism model. Finally a recently published assessment procedure based on the Bellagio Principles is summarized.

Keywords: sustainable development, tourism, assessment, indicator

BEVEZETÉS

A fenntartható fejlődés fogalma a „Közös Jövők” című kiadvány széles körben ismert megfogalmazása szerint „a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől.” (WCED, 1988). A turizmus a világgazdaság egyik legjelentősebb szektora, fejlődése pozitív vagy negatív irányban egyaránt befolyásolhatja a turisztikai desztinációk környezetét. Az előnyök kiaknázása, a hátrányok visszaszorítása érdekében jól átgondolt tervezésre van szükség, amely a fenntarthatóság követelményét helyezi a középpontba. A turisztikai tervezés célja a korábbiakkal ellentétben nem a turisták minél nagyobb tömegeinek a fogadó területre való irányítása kell legyen, hanem az erőforrások megőrzése mellett az érintettek jólétének növelése (Barioulet, é.n.).

A fejlesztés értékelése szerves részét képezi a tervezési folyamatnak. Mivel a fenntarthatóság értékelési módszereivel kapcsolatos hazai szakirodalom meglehetősen hiányos, továbbá gyakorlati példák sem adnak útmutatást, fontosnak tartom a nemzetközi értékelési modellek áttekintését, mindenekelőtt azért, hogy a további munka során elkészüljön egy olyan értékelési modell, amely Magyarországon is sikerrel alkalmazható.

FENNTARTHATÓ TURIZMUS

A turizmus globális növekedése által okozott környezeti károk megelőzése és elhárítása érdekében hivatalosan 1979-ben tették meg az első lépést, amikor a Turizmus Világszervezete (World Tourism Organization – WTO¹) létrehozta a Környezeti Bizottságát (Environment Committee). Három évvel később az ENSZ Környezeti Programjával együttműködve dolgozták ki a „Turizmus és a környezet közös deklarációját” (Joint Declaration on Tourism and Environment), amely a turizmussal összefüggő környezettudatos magatartás politikai szintre emelésének következő állomása. A Brundtland Bizottság jelentése (WCED, 1988) és a riói Környezeti és Fejlesztési Világkonferencián elfogadott Agenda 21 program (UNCED, 1993) meghatározza a fenntartható fejlődés fogalmát, lefekteti általános alapelveit. Ezek a kiadványok nem említik külön a turisztikai szektort, ugyanakkor az ágazat gazdasági jelentősége és globális szintű

¹ A Turizmus Világszervezete, a továbbiakban WTO

hatásai miatt elkerülhetetlen a fenntartható turizmusfejlődés kérdésével kiemelten foglalkozni. Annál is inkább, mivel a turizmus nem megfelelő fejlődése éppen a kínálatának alapjául szolgáló természeti és kulturális környezetet károsíthatja, vagy pusztíthatja el (Puczko és Rátz, 2002).

A WTO, az Utazási és Turisztikai Világtanács (World Travel and Tourism Council – WTTC) és az Earth Council 1995-re készítette el az *Agenda 21 az utazásról és a turizmusról – a környezetvédelmi fenntartható fejlesztés felé* című jelentést (lásd WTO, 1998 pp. 162-163), amely az alapelveken túlmenően a gyakorlati feladatokra is kitér. Meghatározza a nemzeti kormányok, a kormányzati szervek, a szakmai szervezetek, a turisztikai vállalkozások, a turisták és a helyi lakosok feladatait a turizmus fenntartható fejlődésének érdekében, ezen belül kiemeli a kormányzati szervek és a szakmai szervezetek feladatait a fenntartható fejlődés menedzselése terén. Célként tűzi ki, hogy a döntési folyamatok középpontjába a fenntarthatósággal kapcsolatos teendők kerüljenek, valamint tevékenységi prioritásokat fogalmaz meg, melyek között annak igénye is szerepel, hogy számszerűen jellemezzük, milyen mértékben felel meg a turizmus a fenntarthatóság követelményeinek (WTO, 1998). A fenntarthatóság szintjének értékelése azonban korántsem egyszerű feladat, kiindulópontként szükségessé teszi a fenntartható turizmus fogalmának tisztázását.

Az elmúlt évtizedben több meghatározás született a fenntartható turizmus fogalmára vonatkozóan, melyek közül a WTO definíciója egyike a legáltalánosabb és legismertebb értelmezéseknek.

„A fenntartható turisztikai fejlesztés egyrészt kielégíti a jelenlegi turisták és fogadó területek szükségleteit, másrészt védelmezi és növeli a jövő lehetőségeit. Az elképzelések szerint lehetővé teszi az erőforrások olyan módon történő menedzselését, hogy miközben az emberiség kielégítheti gazdasági, társadalmi és esztétikai igényeit, ugyanakkor megőrizheti az alapvető ökológiai folyamatokat, a biológiai változatosságot és az életet fenntartó rendszereket, valamint a különböző népek és csoportok kulturális integritását is.” (WTO, 1998 p. 21). A turizmus területén ez elsősorban a négy legfőbb érintett fél, azaz a turista, a helyi lakosság, turisztikai szektor valamint a környezet érdekeinek megfelelő érvényesítését jelenti a jelenben és a jövőben egyaránt.

Egy másik definíció szerint a fenntartható turizmus

- fejlesztése a helyi közösségek, vállalkozások és más érdekeltek bevonásával történik,
- törekszik arra, hogy a turizmus fejlődésének előnyeiből a fogadóterület közösségei igazságosan részesüljenek,
- gazdaságilag hosszútávon fenntartható,
- nem károsítja a fizikai környezetet,
- a turisták számára magas színvonalú, változatos élményeket nyújt (Tourism Concern, 1996).

Mindemellett a fenntartható turizmus olyan pozitív szemléletet képvisel, amely csökkentheti a turisztikai ipar, a látogatók, a környezet és a

fogadóterületek közösségei között meglévő feszültségeket. Középpontba helyezi a természeti és az emberi erőforrások minőségét. Nem ellenzi a növekedést, de elismeri, hogy a növekedésnek vannak korlátai (Bramwell és Lane, 1993).

Egy további megfogalmazás szerint a fenntartható turizmusfejlődés „a turisztikai fejlesztés, menedzsmen és tevékenység minden olyan formája, amely örökre fenntartja a környezeti, társadalmi és gazdasági integritást és a természeti, épített és kulturális erőforrások állapotát”. (Rátz, 1998).

Ezek a meghatározások eltérnek kidolgozottságukban, a fő hangsúlyokban, de alapvetően a Brundtland-jelentés fenntartható fejlődés fogalmára épülnek. Egyaránt foglalkoznak a környezeti erőforrások jelentőségével, de kiterjednek a fenntarthatóság hárompilléres megközelítésének másik két elemére, azaz a társadalmi és a gazdasági oldal szerepére is. Közgazdasági értelemben arra az alaptézisre épülnek, hogy a fenntartható fejlődés célja egyrészt a jólét növelése, másrészt a tőkeállomány, mindenekelőtt a természeti tőke állományának a fenntartása (Swinton, 2001).

Az idézett definíciók általában közismertek, ugyanakkor mégsem egységesen elfogadottak és nem alkalmazhatóak bármely fogadó terület esetében, ami érthető is tekintettel a desztinációk eltérő politikai, szocio-kulturális, környezeti rendszerére. Bell és Morse (1999) szerint egyetlen definíció alkalmazása nem lenne célravezető, sőt akár veszélyessé is válhatna. A turizmus fejlődésének objektív megítéléséhez azonban szükség lenne egy általános érvényű, pontos meghatározásra. Ennek hiányában figyelemre méltó, hogy melyek azok a jellemzők, amiket a nemzetközi turisztikai szakértők többsége a fenntartható turizmus fogalmának leírására megfelelőnek tart.

Egy nemrégiben közzétett Delphi-felmérés (Miller, 2001) során nemzetközi szakmai szervezetek és intézmények képviselőinek véleményét kérdezték meg (WTO, World Bank, UNEP, EEA, UNDP stb.) a fenntartható turizmus fogalmával és indikátoraival kapcsolatban.

A válaszadók által leggyakrabban megadott öt jellemző a következő:

- Hosszú távú szemléletet igényel.
- Jól átgondolt turisztikai fejlesztési terveket tartalmaz.
- Hatékonyan használja ki az erőforrásokat.
- Helyi részvételre ösztönöz.
- Fenntartja a természeti tőke állományának a szintjét.

Magyarországon Lengyel Márton kutatócsoportja (Puczko és Rátz, 2002) végzett hasonló felmérést külföldi és magyar szakértők megkérdezésével. A megkérdezettek véleménye szerint a fenntartható turizmus definíciójának összetevői elsősorban a következők:

- Magában foglalja a kulturális, társadalmi és gazdasági örökség pozitív hatású hasznosítását, mind a jelenben, mind a jövőben.
- Törekednie kell a megújítható erőforrások használatára a lehető legnagyobb mértékben.
- Minimálisra kell csökkentenie az anyag- és

energiafelhasználást, a hulladékokat és egyéb emissziókat.

- Olyan turizmus menedzsmentet támogat, amely törekszik a desztináció szempontjából létfontosságú erőforrások/attrakciók teljességének a fenntartására.
- A turizmus és hatásai nyomon követése, ellenőrzése és szabályozása alapvető fontosságú egy terület vonzerejének és jövőbeni potenciáljának megőrzése érdekében.
- Jóval többet jelent, mint az ökoturizmus környezetbarát formái.
- Hosszú távú megközelítést igényel, így lehetővé teszi annak megértését, hogy mely összetevőit/elveit kell tartósan alkalmazni és melyek irrelevánsak.
- Magában foglalja azon turizmustípusok teherbíró képességének a meghatározását, amelyek kívánatosak egy desztináció számára.

A szakértők tehát egységesen azon a véleményen voltak, hogy a fenntartható turizmusfejlődésnek vonatkoznia kell a gazdasági, az ökológiai és a társadalmi-kulturális erőforrások megőrzésére a jelenben és a jövőben egyaránt, hosszú távú szemléletet igényel és megvalósításához szükséges a megfelelő ellenőrzés, szabályozás és menedzsment. A magyar szakértők által megfogalmazott definíció tartalmilag egyezett a külföldiekével, azzal a különbséggel, hogy a magyar válaszadók szerint kulcsfontosságú, hogy a fogadóterületek lakossága felismerje saját érdekeit a turizmus fenntartható fejlődésében (Puczko és Rátz, 2002).

A fogalmi lehatárolás áttekintésekor meg kell említeni, hogy vannak olyan vélemények, amelyek – habár a fogalom létezésével egyetértenek – kétségbe vonják a fenntartható turizmusfejlesztés megvalósíthatóságát. Egyes kutatók szerint elérése inkább vágy, törekvés, de nem mérhető és teljesíthető célkitűzés (Ko, 2002). Sokan egy divatos szófordulatnak tartják, vagy csak ügyes marketingfogást vélnek felfedezni a fogalom mögött, valódi tartalom nélkül.

AZ INDIKÁTOROK SZEREPE

Annak érdekében, hogy a fenntarthatóság ne csak egy elvont fogalom maradjon, szükség van a gazdasági, társadalmi, ökológiai változások pontos mérésére, melynek széles körben alkalmazott eszközei az indikátorok.

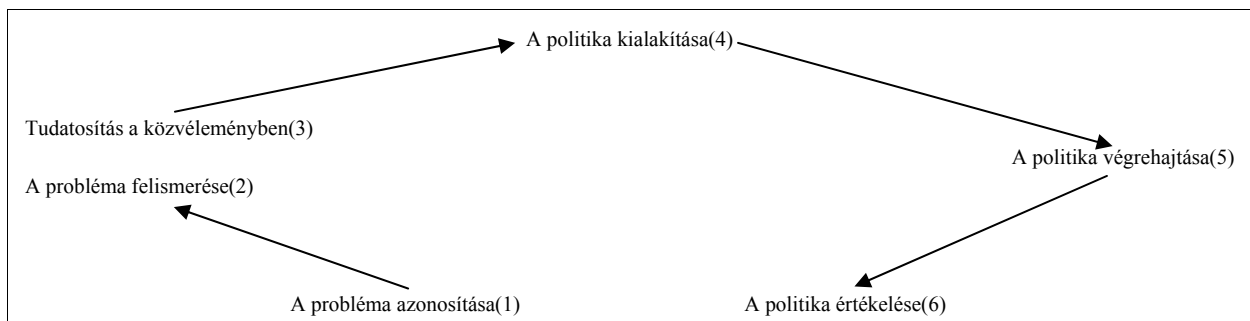
Az indikátor segít megérteni, hogy hol vagyunk, merre megyünk, és milyen messze vagyunk attól a céltól, amit el akarunk érni (Hart, 1996). Egy másik megfogalmazás szerint az indikátorok célja, hogy mérhetővé tegyenek dolgokat (UN, 2004). A WTO szerint az indikátorok a menedzsment fontos eszközei a jelenben, de jövőbeni befektetést is jelentenek, mivel általuk elkerülhető, hogy az erőforrások helyrehozhatatlanul károsodjanak (WTO, 2003).

Egy jól kiválasztott indikátor időben felhívja a figyelmet a problémára, és segítséget nyújt annak felismerésében, hogy mit kell tenni a megoldás érdekében (Sustainable Measures, 2000). Az indikátorok elemzésével megjósolhatók a döntések következményei, a döntések végrehajtását követően pedig az elért eredmények összehasonlíthatók lesznek a kitűzött célokkal. Az értékelésen túl az indikátorok által jelzett teljesítmény megismerésével a visszacsatolás útján lehetőség nyílik módosításokra, így jobb döntések születhetnek (ESDI, 2002).

A fenntarthatóság indikátorai különböznek a hagyományos mutatóktól, abban a tekintetben, hogy előtérbe helyezik a gazdasági, környezeti és társadalmi oldal kapcsolatrendszerét, az egyik dimenzióban bekövetkezett változást nem kezelik függetlenül a másik két dimenziótól (UN, 2004).

Moldan (1997) összefoglalja az indikátorok szerepét, amelyben kiemeli a probléma felismerésének és tudatosításának fontosságát a nyilvánosság szempontjából. Különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy a probléma bekerüljön a köztudatba, amelyet a politika kialakítása, végrehajtása és értékelése követ (1. ábra).

1. ábra: Az indikátorok szerepe

Forrás: Moldan, 1997

Figure 1: The roles of indicators

Problem identification(1), Problem acknowledgement(2), Public Awareness(3), Formation of policies(4), Policy implementation(5), Policy evaluation(6)

MacLellan hasonló véleményt fejt ki, miszerint egy mutató értéke ugyan megkérdőjelezhető a fenntartható turizmusfejlődés mérését illetően, de a probléma tudatosításában betöltött szerepe mint „jó PR” vitathatatlan. A probléma megismertetése a nyilvánossággal több álláspont szerint elősegítheti a környezettudatos magatartás elterjedését. Az OECD szerint a fogyasztót tájékoztatni kell a választásának következményeiről, azért, hogy ezáltal ösztönözzék a környezetbarát termékek iránti keresletet.

Peterson lehetségesnek tartja, hogy a környezettudatosság arra ösztönzi az embereket, hogy visszaszorítsák a saját tevékenységükből eredő környezetterhelést, ezen túlmenően pedig politikai nyomást is kifejthetnek a fenntarthatóság érdekében. Ezek a megállapítások érvényesek a turizmus területére is, hiszen az utazási döntésre hatással lehet, ha a potenciális turista információval rendelkezik a fenntarthatóság következményeiről, a fejlesztés hatásairól, a környezeti terhelés mértékéről egy adott desztináció esetében (Miller, 2001).

AZ INDIKÁTOROK KIVÁLASZTÁSÁNAK KRITÉRIUMAI

Általában véve megállapíthatjuk, hogy nehéz feladat kiválasztani azt az indikátort, amely alkalmas egy bizonyos jelenség mérésére. Az Európai Környezetvédelmi Hivatal (European Environmental Agency – EEA) értékelése szerint az általa használt jelzőszámok sem bizonyultak egyértelműen sikeresnek a turizmus vizsgálatával kapcsolatban (EEA, 2001). Nehézséget okoz, hogy a téma még mindig viszonylag újnak számít, a fogalom igen összetett és több, különböző perspektívából egyaránt megközelíthető. Ennek eredményeképpen az alkalmazható mutatók kiválasztása is sokféleképp történhet.

Számos kutató véleménye szerint elméleti síkon ugyan meghatározható a legjobb indikátor, a gyakorlatban azonban nem létezik, mivel vagy nem állnak rendelkezésre a megfelelő adatok, vagy módszertani hiányosságok miatt a meglévő adatokból nem lehet előállítani a kívánt mutatót.

A következőkben rövid áttekintést nyújtok az indikátorok kiválasztásának lehetséges kritériumairól.

➤ *Kvalitatív vagy kvantitatív indikátorok*

Egy indikátor kiválasztásának alapvető feltétele, hogy valóban alkalmas legyen az adott jelenség jellemzésére. Erre a feladatra hagyományosan a kvantitatív adatokat tartották megbízhatóbbnak, így a fenntarthatósággal kapcsolatos kutatások többségében objektív, kvantitatív és normatív jellegű mutatókat alkalmaznak. A kvantitatív indikátorok egyértelmű előnye, hogy lehetővé teszik az összehasonlítást a különböző állapotok és a bekövetkezett változásokat illetően.

Egyes szakértők azonban arra figyelmeztetnek, hogy az objektív mérések önmagukban nem elegendők a változások helyes megítéléséhez. A mérendő jelenségek kiválasztása, az indikátorhoz

tartozó érték és az elérendő célként kitűzött érték meghatározása is tartalmazhat szubjektív elemeket, a kvantitatív mutatók használata ezért nem minden esetben célravezető.

A nemzetközi szervezetek többsége (WTO, ICC, UNEP, WWF stb.) bár elismeri, hogy a fenntartható fejlődés mutatói nem mindig számszerűsíthetők és megítélésük gyakran túlságosan szubjektív, de a kvantitatív mutatókat részesíti előnyben a kvalitatív indikátorokkal szemben.

➤ *Politikai relevancia*

A megfelelő indikátor kiválasztásánál lényeges szempont, hogy politikailag releváns legyen. Ez azonban nem egyszerű feladat, mivel a fenntartható fejlődésnek mindmáig nem létezik egységes meghatározása, így az sem egyértelmű, hogy miképpen érhető el, és hogy mennyire kötődik a társadalmi célokhoz.

➤ *A nyilvánosság támogatásának elnyerése*

A társadalmi részvétel szerepének a környezetpolitikai, általánosabban a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos döntésekben széleskörű irodalma van. Már az Agenda 21 hangsúlyozza az állampolgárok szerepét és ösztönzi részvételüket a döntéshozatalban. A nyilvánosság bevonása a fenntartható fejlődés indikátorainak kiválasztásába nemcsak módszertanilag helyes, hanem az egyik leghatékonyabb módja annak, hogy a közvélemény megismerje, elfogadja és támogassa a fenntartható fejlődés elvét.

A fenntartható fejlődés mutatóinak megválasztásában alkalmazható további kritériumok (Miller, 2001):

- Legyen könnyen érthető.
 - Tegye lehetővé az összehasonlítást.
 - Legyen költséghatékony.
 - Legyen megbízható.
 - Legyen mérhető.
- Számos kutató foglalkozott az ideális indikátor meghatározásával, Hughes és munkatársai (2002) szerint az ideális indikátor jellemzői a következőkben foglalhatók össze:
- Legyen könnyen azonosítható és mérhető.
 - Legyen funkcionálisan fontos az ökoszisztémában (pl. alapfajok).
 - Kiemelkedő érték legyen neki tulajdonítható (kulturális, szocio-politikai vagy gazdasági).
 - Alacsony technológiai követelményeket támasszon.
 - Legyen érzékeny a kérdéses stresszhatás iránt.
 - Olyan mechanizmusokkal működjön, amelyeknek a reakciói érthetőek.
 - Gyorsan reagáljon.
 - Minél kevésbé legyen félreérthető.

A szerzők a felsorolt kritériumok közül kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak annak a feltételnek, hogy a változást okozó tényezők hatásmechanizmusa világossá váljon a mutatók segítségével. Ellenkező esetben a turizmus menedzsmentje nem képes korrigálni a döntéseit, így

a fejlődés irányát sem tudja befolyásolni, ellenőrző tevékenységének tehát gyakorlati haszna nem lesz (Hughes, 2002).

A fenntartható fejlődés elősegítése érdekében több szervezet hangsúlyt fektet a nyilvánosság tájékoztatására, ezzel ösztönözve a társadalom tagjait a környezettudatos viselkedésre. Az egyik ilyen szervezet a legalapvetőbb jellemzőket gyűjtötte össze (Sustainable Measures, 2000).

A hatékony mutató:

- releváns: alkalmas a vizsgálni kívánt rendszer leírására;
- könnyen érthető: nemcsak a szakértők számára értelmezhető;
- megbízható: az általa nyújtott információ hiteles;
- elérhető adatokon alapul: olyan adatokra épít, amelyek időben megszerezhetők.

A döntéshozóknak a felsorolt kritériumok figyelembevételével kell meghatározniuk a fenntartható turizmusfejlődés értékeléshez felhasználható indikátorok csoportjait.

A FENNTARTHATÓ TURIZMUS INDIKÁTORAI

Az 1990-es évek elején három nemzetközi turisztikai szervezet kezdeményezett kutatásokat a fenntartható turizmus indikátorainak kidolgozása céljából. A WTTC (World Travel and Tourism Council) 1992-ben tette közzé a statisztikai indikátorok területén végzett kutatásainak eredményeit, a WTO Környezeti Bizottsága pedig a következő évben alapította meg nemzetközi munkacsoportját. Az Utazásszervezők Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Tour Operators) 1994-re készítette el a fenntartható turizmus modelljét, melyben többféle jelzőszám is szerepel.

A WTO szerint a mutatószámok osztályozhatók a rendelkezésre álló források nagysága alapján. Ez a felosztás megkülönbözteti az „átfogó jellegű”, vagy „ideális” indikátorokat, ezen belül a „gyakorlati jellegű” indikátorokat, melyeket az idő és a pénz korlátainak figyelembevételével állapítanak meg, valamint a „minimalista” alcsoportot, mely a források szűkössége miatt korlátozottan alkalmazható.

Az „átfogó jellegű” (comprehensive), vagy „ideális” (ideal) indikátorok csoportja

Ezek az indikátorok minden tekintetben megfelelnek a környezet állapotának, a turizmus és a környezet kapcsolatának leírására. Ide tartozik:

- a hely jellemzőinek átfogó leltára,
- a kulcsfontosságú kvalitatív és kvantitatív változók biológiai és fizikai ellenőrzése,
- a turisztikai használat különböző szintjeinek mérései,
- a teherbíró képesség határainak meghatározására az egyes ökoszisztémák esetében, valamint

- a természeti és a kulturális környezet különböző használati szintre vonatkozó érzékenységének megállapítására irányuló mérések,

- az ipar és az ipar erőforrásbázisát befolyásoló más szektorok által kibocsátott szennyező anyagok és hatások (például a szilárd és folyékony hulladék, a szennyvíz, a toxikus hulladék, légszennyező anyagok) szintjének átfogó ellenőrzése a keletkezés helyén.

A gyakorlatban azonban az indikátorok teljes köre rendszerint nem áll rendelkezésre, ezért a munkacsoport az említett mutatók csoportján belül meghatározta az ún. „jelölt” (candidate) vagy „középtávú” (medium term) indikátorokat.

A „jelölt” vagy „középtávú” indikátorok

A fenntartható turizmusfejlődés szempontjából a turisztikai szektor döntéshozói számára elengedhetetlen olyan mutatók kidolgozása, melyek nemzeti és regionális szinten viszonylag egyszerűen alkalmazhatók. A WTO munkacsoport hasonlóképpen az egyes desztinációkra vonatkoztatva is meghatároz indikátorokat.

Az „alapszintű” (minimalist) indikátorok közé a WTO 73 indikátort sorolt be, ezek szigorúan a rendelkezésre álló adatok alapján lettek meghatározva (WTO, 2003).

A fenntartható turizmusfejlődés tervezéséhez szükséges indikátorok meghatározásával foglalkozik az Utazásszervezők Nemzetközi Szövetségének megbízásából készült ECOMOST (European Community Models of Sustainable Tourism) tanulmány. Ez a tanulmány olyan menedzsment modellt alkotott, amely segítségével tervezhető a turizmusfejlesztés. A modell négy kategóriát alkalmaz (populáció, turizmus, ökológia, politika), amelyek különböző, egymással konkuráló érdekeket képviselnek, az érdekek közötti egyensúly fenntartása pedig fontos cél. Ezeket a kategóriákat veti össze a modell azokkal a menedzsment kérdésekkel (komponensekkel vagy célkitűzésekkel), amelyek befolyásolhatják az említett területeket. Így például az ökológiai egyensúlyra negatív hatással lehet, ha egy terület teherbíró képessége a kritikus értéket közelíti, a turizmus érdekeire a látogatók és az utazásszervezők elégedettségi szintjének csökkenése, a populációt pedig kedvezőtlenül befolyásolja, ha a prosperitása veszélybe kerül. A modell a célkitűzésekhez rendeli azokat az indikátorokat, melyek alkalmasak a célokhoz viszonyított teljesítmény mérésére. A WTO tanulmányával ellentétben, ez a munka az indikátorokhoz kapcsolódóan kritikus értéket is meghatároz. Amennyiben ez a kritikus érték megjelenik, akkor az olyan mértékű változást jelez, amely elfogadhatatlan, és szükségessé teszi a kormányzati szintű beavatkozást (Hughes, 2002) (1. táblázat).

A fenntartható turizmust veszélyeztető tényezők ellenőrző listájának kivonata

Téma(1)	Komponens/célkitűzés(2)	Indikátor(3)	Kritikus érték(4)
Népesség(6)	A népesség prosperitásának megőrzése(7)	A népesség dinamikája(8) Munkanélküliségi ráta(9) Egy főre eső jövedelem(10)	A dolgozó népesség folyamatos és nagyarányú migrációja(11)
Turizmus(12)	A vendégek elégedettségének a megtartása(13)	A minőség fenntartása és az ökológia monitoringja(14)	A szálláshelyek, a túlszűfoltosság, ökológiai körülmények, esztétikum állandó kritizálása(15)
Ökológia(16)	Környezettudatosság(17)	A vendégek tudatában vannak a környezeti problémáknak(18)	Ha a legegyszerűbb, költséggel nem járó intézkedéseket sem teszik meg a szálláshelyek környezetbarát kialakítása érdekében(19)
Téma(1)	Komponens/célkitűzés(2)	Követelmény(5)	
Politika(20)	Hatékony turizmus és ökológia-orientált törvényhozás(21)	Ökológia-orientált minőségi előírások létezése(22)	

Forrás: Hughes, 2002

Table 1: Extract of Checklists for Dangers to Sustainable Tourism

Topic(1), Component/Target(2), Indicator(3), Critical value(4), Requirement(5), Population(6), Preserving the population's prosperity(7), Population dynamics(8), Unemployment rate(9), Per capita income(10), Continuous and major migration of working population(11), Tourism(12), Retaining guest satisfaction(13), Maintenance of quality and monitoring ecology(14), Persistent criticism of accommodation, overcrowding, ecological conditions, aesthetics(15), Ecology(16), Environmental consciousness(17), Guests aware of environmental problems(18), If simplest cost-free measures not taken to make accommodation more environmentally friendly(19), Politics(20), Effective tourism and ecologically orientated legislation(21), Existence of ecologically-orientated quality standards(22)

Az 1990-es években vetődött fel a fenntartható fejlődés értékelhetőségének problémája. Több kísérletet tettek a megfelelő indikátorok felhasználásával a gyakorlatban használható modell megalkotására. Általánosan elfogadott és mindenhol alkalmazható értékelési módszer mindmáig nem született, az értékelés alapelveit illetően azonban az IISD (International Institute for Sustainable Development) megbízásából kidolgozott *Bellagio Alapelvek* (Bellagio Principles) fontos iránymutatást nyújtanak (Hardi és Zdan, 1997).

- Irányadó jövőkép és célok:** az értékelésnek nem szabad szem elől tévesztenie a fenntartható fejlődés megvalósítását, mint fő célt.
- Holisztikus perspektíva:** az értékelési folyamatnak ki kell terjednie az egész rendszerre, de annak részeire is, tekintettel a társadalmi, ökológiai, gazdasági alrendszerek állapotára, annak változásaira, valamint az emberi tevékenység pozitív és negatív következményeire a humán és az ökológiai rendszerek szempontjából.
- Alapvető elemek:** az értékelésnek foglalkoznia kell a generációk közötti és a jelen generáción belüli egyenlőség és az egyenlőtlenség kérdésével, különös tekintettel az erőforrás-használat, a túlzott mértékű fogyasztás és a szegénység, az emberi jogok kérdéseire.
- Megfelelő terjedelem:** az értékelésnek kellően hosszú időintervallumot és nagy földrajzi távolságot kell áttekintenie ahhoz, hogy a hosszú távú és a térben távolabb eső hatásokat is figyelembe vegye.
- Gyakorlat-közvetűség:** az értékelés olyan explicit kategóriákon vagy keretmodelleken alapul, amelyek a célkitűzéseket indikátorokhoz és értékelési kritériumokhoz kötik, korlátozott

számú indikátort használ a könnyebb érthetőség kedvéért, a méréseket standardizálja az összehasonlíthatóság érdekében, az indikátor értékeit összeveti a kitűzött céllal, referencia- vagy küszöbértékkel.

- Nyitottság:** a módszereket és adatokat mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, az adatokkal és értelmezésükkel kapcsolatos bizonytalanságot, feltételezéseket ismertetni kell.
- Hatékony kommunikáció:** az értékelésnek a nyilvánosságot és a döntéshozókat kell szolgálnia, emellett törekednie kell az egyszerű szerkezetre és a közérthetőségre.
- Széleskörű részvétel:** a társadalom legszélesebb rétegeit kell bevonni az értékelésbe, azért hogy a különböző értékeket képviseljék, különös tekintettel a döntéshozók bevonására.
- Folyamatos értékelés:** a trendek meghatározásához ismételt mérések szükségesek, közben pedig az igényeknek megfelelően módosítani kell a módszereket, modelleket, indikátorokat.
- Intézményi kapacitás:** biztosítani kell az intézményi háttérrel – helyi szinten is – az adatgyűjtésre és -kezelésre, valamint a dokumentációra (Hardi és Zdan, 1997).

Az alábbiakban a fenntartható turizmusfejlődés értékelésének egy közelmúltban kidolgozott lehetséges módszerét mutatom be Ko (2002) munkája alapján. A szerző a *Bellagio Alapelvek* figyelembevételével a fenntartható fejlődés értékelésének *BTS* („fenntarthatósági barométer” – Barometer of Sustainability) és *AMOEBÁ* (az ökoszisztéma leírásának és értékelésének általános módszere) modelljére alapoz. Az értékelés főbb lépései a következőkben foglalhatók össze.

A rendszerek azonosítása: a társadalom és az ökoszisztéma

A társadalom számára az egyik legalapvetőbb cél az emberi jólét és az ökoszisztéma állapotának fenntartása és javítása, amely vonatkozik a turisztikai desztinációkra is. Ebből következik, hogy a fenntarthatóság mérésének alapját a humán környezet és az ökoszisztéma párhuzamos vizsgálata képezi.

A fő dimenziók azonosítása – a fenntartható turizmusfejlődés nyolc dimenziója

Ez a két rendszer további nyolc alrendszerre bontható, amelyeknek meg kell felelniük a fenntarthatóság követelményeinek lokális, regionális és nemzeti szinten egyaránt. A humán rendszer értékeléséhez a politikai, gazdasági, szocio-kulturális és a termelési struktúra (szolgáltatás minőség, turisztikai termék) dimenzióit, míg az ökoszisztéma értékeléséhez az általános környezeti hatások, az ökoszisztéma minősége (víz, föld, levegő, flóra, fauna), a biodiverzitás, valamint a környezetpolitika és -menedzsment dimenzióit ajánlatos megvizsgálni.

A fő indikátorok azonosítása – a fenntartható turizmusfejlődés indikátorai

Az alrendszerekhez rendelhető hozzá a turisztikai tevékenységgel kapcsolatos indikátorok, amelyek származhatnak többek között turisztikai hatástanulmányokból, vagy a WTO által meghatározott indikátorleltárából. A megfelelő indikátor kiválasztása döntő fontosságú az értékelésben, annál is inkább, mert nem minden esetben szükséges minden mutatót megvizsgálni.

A fenntarthatósági skála

Az értékelés feltételéhez tartozik egy olyan skála létrehozása, amely lehetővé teszi az eredmények összehasonlítását. A fenntarthatóság mérésekor többnyire ordinális vagy intervallum skálákat használnak, így például a BTS modell 1-100 terjedelmű intervallum skálát használ, amely átalakítható ordinális skálává („rossz”-„gyenge”-„közepes”-„rendben”-„jó” beosztással).

Ko az értékelési skála felállításához elsősorban a turizmus érintettjeinek észleléseit veszi alapul. Kérdőíves felmérések valamint a Delphi módszer alapján 10 pontos skálán értékeli az egyes indikátorok fenntarthatóságát, ezáltal pedig a turizmus fenntarthatóságának a szintjét. Ennek a megközelítésnek a létjogosultságát a következő érvek támasztják alá:

- A fenntarthatóság szintjére vonatkozó objektív mérések nem nyújtanak megfelelő információt a turizmusra vonatkozóan. Általában nem lehet egyértelműen elkülöníteni a turizmus hatásait, és így azt sem lehet pontosan meghatározni, hogy a turizmus önmagában milyen mértékben járul hozzá az ökoszisztéma minőségéhez.
- A percepciók tanulmányokat már eddig is széles körben alkalmazták a turizmus hatásvizsgálatában.
- A fenntartható turizmusfejlődésben kiemelt szerepe van az érintetteknek, ezért az indikátoroknak a helyi lakosok, a turisták, a

környezetvédelmi szakértők percepcióin kell alapulniuk.

- A turizmus indikátorai közül több olyan van, amely nem fejezhető ki számszerű alakban. Ilyen esetekben az érintettek percepciói adnak iránymutatást az indikátorok minőségével kapcsolatban.

A fenntarthatóság fokozatainak meghatározása

A gyakorlatban a „fenntartható” vagy „nem fenntartható” minősítést alkalmazzák a legszélesebb körben. Ennél kifinomultabb megkülönböztetés is lehetséges, ha a rendelkezésre álló adatok alapján két-, három-, négy-, vagy ötfokozatú skálát használunk. A legegyszerűbb skála továbbra is a fenntartható/nem fenntartható megkülönböztetést teszi, a legpontosabb skála azonban alkalmazza a fenntartható/potenciálisan fenntartható/közepes/potenciálisan nem fenntartható/nem fenntartható minősítést, ezáltal árnyaltabb képet fest a döntéshozók és nyilvánosság számára.

A turizmus fenntarthatóságának értékelési térképeinek megrajzolása (Tourism Sustainability Assessment Map – TSAM)

A BTS a társadalmi jólét és a fenntartható fejlődés mérésére szolgáló eszköz, amely az ökoszisztéma és a humán rendszer jóléti indexének kombinációjára épül. Az emberi és az ökoszisztémát egyenrangúként kezeli, és az adott célra legalkalmasabbnak tartott indikátorok segítségével egészként és részekre bontva is értékeli a rendszerben zajló változásokat. A BTS modell átfogó jellegű, de az egyes turisztikai jelzőszámok fenntarthatóságára vonatkozóan nem ad tájékoztatást. Az AMOEBA modell viszont a turizmus esetében is alkalmazható az egyes indikátorok fenntarthatósági szintjeinek jellemzésére. Ha a szerző javaslata szerint a turizmus vizsgálatához 32 indikátort választunk (az egyes dimenziókhoz 4-et, azaz a humán és az ökoszisztémához 16-16-ot), majd ezekhez az indikátorokhoz egy 10 fokozatú skála értékeiből hozzárendeljük a megfelelőt, akkor grafikusan is megjeleníthető az indikátorok illetve az adott desztináció fenntarthatóságának kimutatása. A négy különböző osztású skála alapján négy BTS és négy ATSI (AMOEBA of Tourism Sustainability Indicators) térkép készíthető el. Ezeknek a térképeknek a legnagyobb előnye, hogy a mind a politikai döntéshozók, mind a nyilvánosság számára egyszerűen és közérthetően nyújtanak áttekintést az adott desztináció állapotáról és fejlődésének irányáról. A módszer további pozitívuma, hogy lehetővé teszi az összehasonlítást az egyes turisztikai desztinációk között, amennyiben a mérni kívánt indikátorokat egységesen választjuk ki.

A BTS és az ATSI időbeli kiterjesztése

A fenntarthatóság megítéléséhez periodikusan ismétlődő állapotfelmérésre van szükség, több éven keresztül. A BTS és az ATSI újbóli elkészítésével ellenőrizhető a választott desztináció fejlődése, és mérhető az érintettek percepcióinak változása.

Értékelés

Az eredmények értékelése és a következtetések közzététele különösen fontos, mivel befolyásolhatja az érintetteket a döntéshozatalban, így hatással lehet a politika alakítására (Simmons, 1994).

KÖVETKEZTETÉSEK

A fenntartható turizmusfejlődés nem valósulhat meg felelős tervezés nélkül. A tervezéshez ismerni kell a turizmus természeti, társadalmi, gazdasági környezetét érintő változásokat.

A fejlődés fenntarthatóságának kimutatása, majd ennek tudatában a változások kedvező irányba történő befolyásolása elsősorban a kormányzati szervek és a szakmai szervezetek feladata.

Az értékelés első lépéseként egyetértésre kell

jutni a fenntarthatóság fogalmát illetően, majd a kitűzött cél és a rendelkezésre álló adatok tükrében ki kell választani a mérni kívánt indikátorokat. A kiválasztott indikátorok csoportjainak vizsgálata az értékelési eljárás gerincét képezi.

Az értékelés eredményeképpen dönteni kell az adott turisztikai desztináció fenntarthatósági szintjéről, majd a következtetéseket az érintettek tudomására kell hozni. Az információkat a fejlesztési programok során is hasznosítani kell.

A fenntarthatóság értékelésének többféle megközelítése létezik. További vizsgálatok során fel kell tárnunk, hogy melyek azok, amelyek eredményesen alkalmazhatók a turizmus fejlődésének elemzésére is.

Véleményem szerint kiemelt feladat, hogy az értékelési eljárásokat bevezessük a hazai turizmusfejlesztés gyakorlatába.

IRODALOM

- Barioulet, H. (évszám nélkül): Matrix for Evaluating Tourism projects on The Basis of Sustainable Tourism Indicators. <http://islandsonline.org/pdf/shsd/Barioulet.pdf>
- Bell, S.-Morse, S. (1999): Sustainability indicators: Measuring the immeasurable. Earthscan, London
- Bramwell, B.-Lane, B. (1993): Opening editorial of Journal of Sustainable Tourism. http://destinet.ewindows.eu.org/aDefinition/D1/GENERIC_Journal_ofSustainable_Tourism_Definition
- Hardi, P.-Zdan, T. (1997): Assessing sustainable development, Principles in practice. IISD, Canada; <http://www.iisd.org/pdf/bellagio.pdf>
- Hart, M. (1996): Characteristics of effective indicators. <http://www.subjectmatters.com/indicators>
- Hughes, G. (2002): Environmental indicators. Annals of Tourism Research, 29. 2. 457-477.
- Ko, T. G. (2002): Development of a tourism sustainability assessment procedure: a conceptual approach. Tourism Management, 28. 2. 452-478.
- Miller, G. (2001): The development of indicators for sustainable tourism: results of a Delphi survey of tourism research. Tourism Management, 22. 4. 351-362.
- Moldan, B. (1997): Decision making cycle. In Moldan, B.-Bilharz, S. eds. Sustainability indicators: Report of the project on indicators of sustainable development. Wiley & Sons, Chichester
- Puczkó L.-Rátz T. (2002): A turizmus hatásai. Aula, Budapest
- Rátz, T. (1998): Rural tourism and sustainable development. <http://www.ratztamara.com/rural.html>
- Simmons, D. (1994): Community participation in tourism planning. Tourism Management, 15. 2. 98-108.
- Swinton, S. M. (2001): Strategies for Sustainable Development of Less-Favored Areas: Discussion. American Journal of Agricultural Economics, 83. 5. 1241-1242.
- EEA (2001): Measure and Communicate Sustainable Development: A Science and Policy Dialogue, Measuring sustainability: the development after Cardiff. <http://www.org.eea.eu.int/documents/speeches/stockholm20010405>
- ESDI (2002): The Sustainability Report. <http://www.sustreport.org/indicators/background.html>
- Sustainable Measures (2000): Characteristics of effective indicators. <http://www.sustainablemeasures.com/Indicators/Characteristics.html>
- Tourism Concern (1996): Sustainable Tourism Moving from Theory to Practice. http://destinet.ewindows.eu.org/aDefinition/D1/GENERIC_Tourism_Concern_Definition
- UN (2004): Indicators of Sustainable Development. <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/isd.htm>
- UNCED (1993): Feladatok a 21. századra (Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai). Föld Napja Alapítvány, Budapest
- WCED (1988): Közös jövőnk. Mezőgazd. Kiadó, Budapest
- WTO (1998): A fenntartható turizmus fejlesztése, Irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek. Geomédia, Budapest
- WTO (2003): Advances in the study on sustainability indicators of tourism development. http://www.world-tourism.org/frameset/frame_sustainable.html